
ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՎՐԱՅ ՄԱՐԶՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԻՆՉԵՎ Վ ԴԱՐԻ 80-ԱԿԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻ ՍԿԻԶՔԸ

ՕՄԻԴ ՄՈՆԹԱԶԵՐԻ (ԻՐԱՆ)

Վիրք՝ Վարջան մարզպանությունը թերևս ստեղծվել է հենց 387 թվականին Հայաստանի՝ Սասանյան Իրանի և Բյուզանդական կայսրության միջև բաժանումով: Եթե մինչ այդ Վիրքը գտնվում էր հայ Արշակունիների քաղաքական ազդեցության ծիրում, պահպանում էր որոշակի ինքնուրույնություն Հռոմեական կայսրության և Սասանյան Իրանի նկատմամբ՝ պատասպարվելով Մեծ Հայքի թիկունքում, ապա հիմա՝ 387 թվականից հետո, վիճակը Վիրքի համար կտրուկ փոխվում է: Սկզբնական շրջանում պարսից արքունիքը վրաց թագավորության նկատմամբ վարում էր սիրաշահող քաղաքականություն, և հավանական է, որ մարզպանի պարտականությունը դրված էր վրաց թագավորի վրա¹: Մեսրոպ Մաշտոցի՝ Վիրքում ծավալած գործունեությունից երևում է, որ վրաց Արչիլ թագավորը որոշակի, կարելի է ասել նույնիսկ ձևական գերակայություն է ունեցել Գուգարաց բղեշխության նկատմամբ, որը թագավորության մաս չէ²: Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» մեջ նույնպես երևում է, որ Աշուշա բղեշխը լիովին անկախ է, և նրա հրավերով է Մաշտոցը գալիս Գուգարք³: Փաստորեն բղեշխներն իրենց ընդարձակ տիրույթներով, Տփղիս կենտրոնով և ուժով դարձել էին թագավորներ թագավորության կազմում⁴: VI

¹ **Հարությունյան Բ. Հ.**, Մեծ Հայքի Գուգարք աշխարհը ըստ «Աշխարհացոյց»-ի, «Բանբեր Երևանի համալսարանի», 1976, թիվ 2, էջ 186:

² **Կորյուն**, Վարք Մեսրոպ Մաշտոցի, աշխատասիրությամբ Ա. Մաթևոսյանի, Երևան, 1994, էջ 52: Ըստ էության՝ Տաշիրի իշխաններն են եղել Գուգարքի բղեշխները (տե՛ս **Խորիկյան Հ.**, Հայկական մարզպանության հյուսիսային սահմանի շուրջ, «Պատմություն և մշակույթ», Ա, Երևան, 2011, էջ 251):

³ **Մովսես Խորենացի**, Հայոց պատմություն, աշխատասիրությամբ Ստ. Մալխասյանցի, Երևան, 1997, էջ 265:

⁴ Очерки истории СССР, М., 1958, с. 248.

դարում բյուզանդացիները Տփղիսն արդեն համարում էին Վիրքի մայրաքաղաքը, որտեղ գտնվում էր պարսկական հիմնական կայազորը:

Անկասկած, Գուգարաց բղեշխությունը՝ Սոմխեթին⁵, թույլ էր վրաց թագավորությունից: Սա շատ լավ հասկանում էին պարսից արքունիքում, քանի որ պարսից տիրապետության դեմ Վիրքը, պահպանելով իր անկախ պետության ավանդույթները, միշտ էլ պայքարելու էր: Հետևաբար պարսիկները մարզպանի իրավունքները վերցնում են վրաց թագավորից, և վերջինս արդեն իրավական տեսակետից հավասարվում էր բղեշխին, որոնք երկուսն էլ ենթարկվում էին մարզպանին⁶: Այդ շրջանում մեզ հայտնի չեն մարզպաններ, բացառությամբ մեկի՝ Վասակ Սյունու, որի մասին հիշատակում է Ղազար Փարպեցին⁷:

Մինչև 428 թվականը մարզպանն առավելապես պարսից արքունիքի ռազմական ներկայացուցիչն էր Վիրքում, չնայած կատարում էր նաև վարչական պարտականություններ: Տնտեսական առումով մարզպանը հիմք չունեիր: Սակայն Բ. Հարությունյանի կարծիքով, երբ պարսիկները 428 թվականին վերջ տվեցին հայ Արշակունիների թագավորությանն Արևելյան Հայաստանում, և հայոց արքունիքի կալվածքները բռնագրավվեցին հոգուտ պարսից արքայից արքայի, և վերջինս իրավական տեսակետից հնարավորություն ունեցավ տնօրինելու նրանց հետագա ճակատագիրը: Կղարջքը, Արտահանը՝ Վարձավունյաց նախարարությամբ, մտցվեցին վրաց մարզպանության մեջ⁸: Վարչական այս նոր փոփոխությամբ պարսից արքունիքը ոչ միայն հերթական անգամ թուլացնում էր Հայաստանը, այլև ամրապնդում էր իր իշխանությունը Վիրքում: Այսպիսով, 428 թվականից հետո Վրաց կամ Վարջան մարզպանությունը բաղկացած էր երեք շրջանից՝ վրաց թագավորություն, Գուգարաց բղեշխություն և մարզպանի անմիջական իշխանության ներքո գտնվող և պարսից արքունիքին պատկանող կալվածքներ⁹:

Արդեն V դարի կեսերին Ղազար Փարպեցին Տաշրացիների իշխան Աշուշային անվանում է «բղեշխն Վրաց», «իշխանն Վրաց», կամ էլ նշում «յաշ-

⁵ Rapp S., The Sasanian World through Georgian Eyes: Caucasia and the Iranian Commonwealth in Late Antique Georgian Literature, Farnham, Burlington, 2014, p. 67.

⁶ Հարությունյան Բ. Հ., Մեծ Հայքի Գուգարք աշխարհը ըստ «Աշխարհացոյց»-ի, էջ 187:

⁷ Ղազարայ Փարպեցու Պատմութիւն Հայոց, թուղթ առ Վահան Մամիկոնեան, քննական բնագիրը Գ. Տեր-Մկրտչյանի և Ստ. Մալխասյանցի, Երևան, 1982, էջ 196:

⁸ Հարությունյան Բ. Հ., Մեծ Հայքի Գուգարք աշխարհը ըստ «Աշխարհացոյց»-ի, էջ 187:

⁹ Նույն տեղում, էջ 188:

խարհէն Վրաց»¹⁰, ինչն, անշուշտ, պայմանավորված էր Սասանյան արքունիքի կողմից Աշուշային Վրաց մարզպան նշանակելով¹¹:

Վասակ Սյունու՝ հայոց մարզպան նշանակվելուց հետո պարսից արքունիքը մարզպանի պաշտոնը հանձնում է Գուգարաց բղեշխ Աշուշային: Հազկերտ Բ-ի հրամանով Հայաստանը, Վիրքը, Աղվանքը և այլ հպատակ երկրներ պետք է օգնական զորքերով մեկնեին Ապար աշխարհը՝ քուշանների դեմ կռվելու համար¹²: Գուգարաց բղեշխը և Գուգարքը զարմանալիորեն չեն հիշատակվում հրովարտական ստացած երկրների շարքում, այն դեպքում, երբ Ղազար Փարպեցին գրում է, որ Աշուշա բղեշխը՝ որպես պատանդ, մնում է Տիգրոնում և Վարդան Մամիկոնյանի՝ 450-451 թվականների ապստամբությունից հետո միայն վերադառնում Գուգարք: Ղազար Փարպեցու տեղեկությունն այն մասին, որ Վիրքից Տիգրոն կանչված վրաց տանուտերերի մեջ միայն Աշուշա բղեշխն է հիշատակվում՝ առանց վրաց թագավորի անունը նշելու¹³, նշանակում է, որ Աշուշան վրաց մարզպանն էր. ըստ այդմ էլ, Եղիշեն չի հիշատակում Գուգարքը¹⁴: Հետևաբար, Հազկերտ Բ-ի հրովարտական ուղղված էր Գուգարաց բղեշխին, ով Վիրքի մարզպանն էր:

428 թվին Մեծ Հայքից անջատված և մարզպանի անմիջական ենթակայության ներքո գտնվող Կղարքք և Արտահան գավառներն ինքնաբերաբար անցան Գուգարաց բղեշխներին՝ նրանց իշխանությունը տարածելով Հունարակերտ ամրոցից մինչև Ճորոխ գետի ստորին հոսանքը¹⁵: Պարսիկները, անջատելով Գուգարաց բղեշխությունն արևելահայկական թագավորությունից, ոչ միայն թուլացնում էին Հայաստանը, այլև հանձին Գուգարաց բղեշխի՝ լուրջ հակակշիռ էին ստեղծում վրաց թագավորի համար՝ երկուսի մրցակցությունն օգտագործելով իրենց տիրապետության ամրապնդման համար:

Պարսից իշխանությունը Վիրքի և ընդհանրապես հպատակ երկրների համար քաղաքական կտրուկ շրջադարձ է կատարում V դարի 40-ական թվականներից՝ նպատակ ունենալով զրկել Հայաստանը, Վիրքը, Աղվանքը ներքին

¹⁰ Ղազարայ Փարպեցույ Պատմութիւն Հայոց, էջ 108, 120, 128, 138, 256, 266:

¹¹ **Հարությունյան Բ.Հ.**, Մեծ Հայքի Գուգարք աշխարհը ըստ «Աշխարհացոյց»-ի, էջ 188-189; **Խորիկյան Հ.**, Հայկական մարզպանության հյուսիսային սահմանի շուրջ, էջ 251:

¹² **Եղիշե**, Վասն Վարդանայ եւ հայոց պատերազմին, աշխատասիրությամբ Ե. Տեր-Մինասյանի, Երևան, 1989, էջ 20:

¹³ Ղազարայ Փարպեցույ Պատմութիւն Հայոց, էջ 108:

¹⁴ **Հարությունյան Բ. Հ.**, Մեծ Հայքի Գուգարք աշխարհը ըստ «Աշխարհացոյց»-ի, էջ 188-189:

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 189:

ինքնավարությունից և դարձնել իրանական նահանգներ: Նշված երկրներն ամբողջությամբ պետք է մեկուսանային արևմտյան աշխարհից, ոչնչացվում էր նրանց մշակույթը, բնակչությունն ուժացվում էր: Այս նպատակներին հասնելու համար պարսիկները գործում են տարբեր փուլերով. նախ՝ ձգտում են ոչնչացնել այդ երկրների ռազմական ուժը, հետո խստացնում են հարկային քաղաքականությունը՝ տնտեսապես սնանկացնելով երկիրը, որին հաջորդելու էր արդեն կրոնափոխությունը:

Իրենց նպատակին հասնելու համար պարսիկներն օգտագործում են այսրկովկասյան երկրներում գոյություն ունեցող ներքին վիճակը: Ֆեոդալական հարաբերությունների զարգացումը խորացնում էր թագավորական իշխանության և ֆեոդալների միջև գոյություն ունեցող հակասությունները: Վերջիններս ձգտում էին իրենց տիրույթներին իշխել ժառանգականության սկզբունքով և ձեռք բերել անձեռնմխելիություն, ինչի դեմ պայքարում էր կենտրոնական իշխանությունը: Նման պայմաններում պարսից արքունիքը սկսում է հովանավորել և խրախուսել ֆեոդալներին, որոնք փոխարենը պետք է օգնեին Այսրկովկասը հպատակեցնելու գործում: Հարկավ, ոչ բոլոր ֆեոդալներն անցան պարսիկների կողմը, քանի որ լավ էին հասկանում նրանց պառակտիչ գործունեության նպատակը, այդուհանդերձ, տեղական ֆեոդալների միջև պառակտումն արդեն առկա էր: Այս առումով Սասանյան Իրանի համար առաջնահերթ խնդիրն արևելահայկական թագավորության ոչնչացումն էր, ինչը և տեղի ունեցավ 428 թվականին:

Թագավորական իշխանության ոչնչացումից հետո կամ այդ ճանապարհին պարսիկների համար հաջորդ կարևոր քայլը քրիստոնեական եկեղեցին հարկման ենթարկելն էր և եկեղեցու գործերին ուղղակիորեն խառնվելը: Հայաստանում պարսիկները ստիպում են եկեղեցուն մասնակցել հարկահանության գործին: Հնարավոր է, որ նման փոփոխություններ աղոտ հիշատակում են վրացական աղբյուրները Վիրքի համար: Օրինակ, վրացական աղբյուրը հայտնում է, որ Արչիլի որդի Միհրդատի թագավորության ժամանակ Քարթլիի արքեպիսկոպոս Գլոնոկորը, որը, թերևս, Բինկարան-Շինկարանն է, Բարագբոդ բղեշխի կողմից նշանակվում է Քարթլիի և Հերեթի էրիստավ¹⁶: Թե որքանով արքեպիսկոպոսը կարող էր նշանակվել Քարթլիի և Հերեթի էրիստավ, կասկածելի է, սակայն Վիրքի և Աղվանքի վարչական կամ ավելի ճիշտ հարկային մեկ միավոր լինելը բացառված չէ, հատկապես, եթե նկատի ունենանք

¹⁶ Картлис Цховреба, главный редактор акад. Р. Метревели, Тбилиси, 2008, с. 113.

Վասակ Սյունու՝ այդ երկու երկրների մարզպան լինելը: Դատելով աղբյուրից՝ հավանական է, որ պարսից արքունիքն իր վարչական վերակազմության քաղաքականության մեջ նախապատվությունը տվել է Աղվանքին, քանի որ վերջինիս մարզպանը շատ ավելի զորեղ է ներկայացվում¹⁷: Այս վարչական վերակազմության նպատակն էր Կովկասյան լեռնանցքների պաշտպանության գործում առավել կենտրոնացել ուժերը:

Ընդհանրապես Վիրքի պատմության ուսումնասիրությունը Հայաստանի պատմության համեմատությամբ բացահայտում է մի կարևոր իրողություն: Վրաց թագավորին ընդդիմադիր ազնվականները հանդես էին գալիս իրենց տիրոջ թերություն գտնվող եպիսկոպոսների հետ համատեղ՝ պաշտպանելով Իրանի տիրապետությունը: Բարձրաստիճան հոգևորականները նույնիսկ բացահայտ ընդդիմանում էին վրաց թագավորին, որը ձգտում էր ամրապնդել կենտրոնական իշխանությունը¹⁸: Անկասկած, վրաց եկեղեցու այս քաղաքականությունը խանգարում էր նաև այդ նույն եկեղեցու դիրքերի ամրապնդմանը հասարակության մեջ, ինչի պատճառով Վիրքում զարգանում էին աղանդավորական շարժումները: Արչիլ թագավորի ժամանակակից (429-437) Մոքիդան եպիսկոպոսը մանիքեականության հետևորդ էր¹⁹: Սա պայմանավորված էր, ըստ էության, այն հանգամանքով, որ վրացիների մոտ կրոնական, առավել ևս ազգային ինքնագիտակցությունը դեռևս զարգացած չէր՝ ի տարբերություն հայ ժողովրդի:

449 թվականին՝ քուշանների դեմ հաղթանակ տանելուց հետո, այսրկովկասյան երկրների զորքը Հազկերտ Բ-ի կողմից հայրենիք չի վերադարձվում. մի կողմից հայրենիքից կտրված գինվորին ավելի հեշտ էր ճնշել, թեև նա դիմադրում է մինչև վերջ, մյուս կողմից էլ հայրենիքն էր զրկվում իր պաշտպանից:

450-451 թվականներին ո՛չ Վիրքը, ո՛չ Աղվանքն առանց Հայաստանի երբեք էլ ի զորու չէին լինի դիմադրելու Սասանյանների վիթխարի ուժին: Սասանյանները լավ էին հասկանում իրավիճակը, և պատահական չէ, որ, ըստ Ղազար Փարպեցու, պարսից արքունիքի համար հիմնական խնդիրը նախ և առաջ հայերին կրոնափոխ անելն էր, քանի որ դրանից հետո վրացիների և

¹⁷ Семенов И. Г. Генеалогия картлийских царей: от Мириана III до Вахтанга Горгасала, Махачкала, 2007, с. 36-37.

¹⁸ Очерки истории СССР, с. 250.

¹⁹ Նույն տեղում:

աղվանների հարցն ավելի հեշտ կլուծվեր²⁰: Պատմիչի այս տեղեկությունը կարևոր է այնքանով, որ Վիրքը պարսկական տիրապետության ժամանակ գրեթե միշտ թաքնվեց Հայաստանի թիկունքում և կարողացավ խորամանկ քաղաքականության շնորհիվ ավելի շահեկան վիճակում հայտնվել:

Այսպես, Տիգրանի արքունիքում հայերը, վրացիները, աղվանները պայմանավորվում են համատեղ գործողությունների մասին՝ ընդդեմ Սասանյան Իրանի, և եթե Հայաստանն ու Աղվանքը մասնակցում են ապստամբությանը, ապա Վիրքը չի մասնակցում: Ինչու՞: Հնարավոր են մի քանի բացատրություններ: Տվյալ ժամանակ Վիրքն այն կարևորությունը չուներ Տիգրանի համար, ինչ Հայաստանն ու Աղվանքը. թերևս Վիրքում իրավիճակը համեմատաբար բարվոք էր: Բացառված չէ, որ վրաց ազատները համաձայնության էին եկել պարսիկների հետ իրենց իրավունքների ընդարձակման հարցում, ինչը պառակտել էր վրաց նախարարներին: Մյուս կողմից էլ ուշադրություն դարձնենք Եղիշեի այն տեղեկություններին, որ Վրաց աշխարհի բազմաթիվ նախարարներ աքսորվում էին, և Վասակ Սյունուն հաջողվում է քանդել Վրաց աշխարհի միաբանությունը²¹: Եղիշեի տեղեկություններն արժանի են ուշադրության այն առումով, որ Վասակ Սյունին, իրոք, կարող էր պառակտել վրացիների և հայերի միաբանությունը: Վասակ Սյունին նախկինում եղել էր վրաց մարզպանը և հաստատապես Վիրքում կունենար դաշնակիցներ, որոնք կիսում էին պարսիկների քաղաքականությունը: Չմոռանանք նաև, որ Աշուշա բղեշխը մնում է Տիգրանում՝ որպես պատանդ: Վերևում կարծիք հայտնեցինք, որ Աշուշան Վիրքի մարզպանն էր, հետևաբար, եթե նա մնում էր Տիգրանում, ապա Վիրքն էլ մնում էր առանց մարզպանի: Արդյոք նրան փոխարինե՞լ է նոր մարզպան, կամ մարզպանության կառավարումն իրականացվել է պարսիկ պաշտոնյայի միջոցով, դժվար է ասել, քանի որ փաստեր չունենք: Ինչպես, Վիրքը չի մասնակցում ապստամբությանը, սակայն հայ ժողովրդի պայքարի շնորհիվ կարողանում է օգտվել Սասանյան արքունիքի քաղաքական դիրքորոշման փոփոխությունից:

Քարթլիի համար իրադարձություններով հարուստ ժամանակաշրջան է հատկապես V դարի երկրորդ կեսը, երբ Վիրքի գահին տիրում էր Վախթանգ Գորգասալը: Վերջինիս գահակալումը նշանավորվում է ոչ միայն կենտրոնական իշխանության ուժեղացման համար մղվող պայքարով, այլև Սասանյան

²⁰ Ղազարայ Փարպեցույ Պատմութիւն Հայոց, էջ 95:

²¹ Եղիշե, էջ 98, 188:

Իրանի դեմ բարձրացված ապստամբությամբ, որին մասնակցում են նաև հայերը և աղվանները:

450-451 թվականների ապստամբությունից հետո պարսիկները Հայաստանում և Աղվանքում գնում են զիջումների, սակայն որոշ ժամանակ անց՝ Պերոզի օրոք, հալածանքները և զրադաշտականության տարածումը կրկին ուժեղանում են: 461/462 թվականներին թագավորական իշխանության վերացումն Աղվանքում Սասանյանների հերթական հաջողությունն էր Կովկասում: Ըստ XI դարի պատմիչ Ջուանշերի՝ Վախթանգի գահակալման սկզբին Մցխեթ է գալիս կրակապաշտների «եպիսկոպոս», այսինքն՝ մոզպետ Բինկարան-Շինկարանը, որը բացահայտորեն քարոզում և տարածում է զրադաշտականությունը²²:

Անցնելով իշխանության՝ Վախթանգը կանգնում է բազմաթիվ ներքին և արտաքին դժվարությունների առջև: Միջին Ասիայում Պերոզի պատերազմները հպատակ ժողովուրդներից տանում էին հսկայական միջոցներ, մյուս կողմից էլ Հյուսիսային Կովկասից հոների հարձակումները սպառնալիք էին ոչ միայն այսրկովկասյան երկրների, այլև Իրանի համար: Ներքին քաղաքականության բնագավառում Վախթանգը բախվում էր ընդդիմադիր ազնվականության հետ, որը հովանավորվում էր Իրանի կողմից: «Սուրբ Շուշանիկի վկայաբանության» մեջ կան տեղեկություններ, որոնք ակնհայտորեն ցույց են տալիս, որ Գուգարաց բռնելիս Վազգենն ընդունել էր զրադաշտականություն և բոլորովին հաշվի չէր առնում վրաց արքային²³: Դատելով աղբյուրներից՝ Վազգենը վրաց մարզպանն էր և, իրոք, իր դիրքով և նշանակությամբ ավելի բարձր էր Վախթանգ Գորգասալից:

460-ական թվականների կեսերին Վախթանգն իր զորքի հետ վերադառնում է Միջին Ասիայից և սկսում պայքարը պետության կենտրոնացման և անկախության համար: Կցկտուր տեղեկություններից կարելի է ենթադրել, որ Վախթանգը հակամարտության մեջ էր նաև եկեղեցու հետ: Միքայել արքեպիսկոպոսի հետ պայքարը հանգեցնում է նրան, որ Բյուզանդիայի օգնությամբ Վախթանգը կաթողիկոս է հռչակում Պետրոսին²⁴: Եկեղեցու վերակազմա-

²² **Джуаншер Джуаншериани.** Жизнь Вахтанга Горгасала, перевод, введение и примечания Г. В. Цулая, Тбилиси, 1986, с. 60, 67, 79, 80.

²³ **Մուրադյան Պ.,** Սուրբ Շուշանիկի վկայաբանությունը, քնադեր և հետազոտություն, Երևան, 1996, էջ 19, 76: Rapp S., The Sasanian World through Georgian Eyes, p. 42.

²⁴ **Джуаншер Джуаншериани.** Жизнь Вахтанга Горгасала, с. 71-76; Stephen H. R., Georgian Christianity, The Blackwell Companion to Eastern Christianity, ed. K. Parry, Oxford, 2007, p. 141.

վորման համար Վախթանգն ընտրել էր հարմար ժամանակ, քանի որ պարսիկներն այդ ժամանակ հեփթաղներից ծանր պարտություն էին կրել: Եկեղեցու բարեփոխումը պետք է նպաստեր երկրի քաղաքական կենտրոնացման ուժեղացմանը: Փաստորեն այն, ինչ վաղուց կար Հայաստանում, ստեղծվում է նաև Վիրքում: Վրաց եկեղեցին նույնպես համախմբելու էր երկիրը և եկեղեցական առումով դառնում էր ավելի ինքնուրույն²⁵:

Վախթանգը երկիրն ուժեղացնելու համար կառուցում է նոր քաղաքներ ու ամրոցներ, ամրացնում հները²⁶:

Ապագայում Իրանի դեմ պայքարելու համար Վախթանգը տիրում է նաև Կովկասյան լեռնանցքներին: Այս մասին վկայում է Ղազար Փարպեցու այն տեղեկությունը, որ Վախթանգը կարող էր պարսիկների դեմ հանել այնքան հոն, ինչքան ինքն էր ուզում²⁷:

Համաձայն վրացական աղբյուրների՝ Վախթանգն ընդլայնում է նաև երկրի սահմանները արևմուտքում և արևելքում²⁸, սակայն այս տեղեկությունները հավաստի չեն, և Վախթանգը մնում է կիսաառասպելական ազգային հերոս²⁹: Վախթանգը մասնագիտական գրականության մեջ նույնիսկ համարվել է ոչ թե թագավոր բառի ուղղակի իմաստով, այլ ժողովրդապետ, տանուտեր³⁰:

Ասասնյան Իրանի դեմ ապստամբությունը սկսվում է հավատարացի Վազգեն բղեշխի սպանությամբ, որը վրաց մարզպանն էր³¹: Հավատարացի սպանությունը նշանակում էր, որ վրաց թագավորի ապստամբությունն ունի ոչ միայն քաղաքական բովանդակություն, այլև գաղափարական հիմք: Վազգեն բղեշխի սպանության ժամանակ Աղվանքում արդեն հուզումներն սկսվել էին, իսկ Հայաստանը նույնպես հարմար առիթի էր սպասում:

Վախթանգի ապստամբության լուրը Հայաստանում ոգևորությամբ են ընդունում: Հայ ապստամբներին հատկապես ոգևորում է այն հանգամանքը,

²⁵ История Грузии, ч. I, под редакцией С. Джанашиа, Тбилиси, 1946, с. 112.

²⁶ **Джуншер Джуаншериани**. Жизнь Вахтанга Горгасала, с. 91; **Баратов С.** История Грузии, тетрадь II-III, История средних веков, СПб., 1871, с. 34.

²⁷ Ղազարայ Փարպեցույ Պատմութիւն Հայոց, էջ 286:

²⁸ **Джуншер Джуаншериани**. Жизнь Вахтанга Горгасала, с. 83.

²⁹ **Դավթյան Հ.**, Նույնն են արդյոք իբերները, քարթվելները և վրացիները. զուտ վրացական հավակնություններ, Երևան, 2014, էջ 39:

³⁰ Նույն տեղում, էջ 40:

³¹ Ղազարայ Փարպեցույ Պատմութիւն Հայոց, էջ 286:

որ Վախթանգը հայտարարում է հոների հետ դաշնակցության և նրանցից օգնություն ստանալու մասին³²: Վահան Մամիկոնյանը միանում է ապստամբությանը, և ինչպես երևում է Ղազար Փարպեցու տեղեկություններից, հայերը մեծ հույսեր էին կապում հոների հետ:

Ըստ էության, Վարդանանց պատերազմի դասերը Հայաստանում լավ էին հիշում, առավել ևս, որ քյուզանդացիներից այս անգամ ևս օգնություն չէր կարելի սպասել: Նկատենք նաև, որ Վախթանգի կողմից հոներին դաշնակից հայտարարելը և օգնություն ստանալը նույնպես կասկածելի է, քանի որ վրաց թագավորը շատ լավ էր հասկանում, որ Այսրկովկասում Իրանի դեմ ուղղված ցանկացած ապստամբության հաջողությունը միայն Հայաստանով և հայերով էր պայմանավորված: Պատահական չէ, որ Վահան Մամիկոնյանը հայ նախարարներին ասում է, թե՝ «Վիրքն առանձին վերցրած թույլ երկիր է՝ սակավամարդ այրուծիով: Բայց հոները, ո՞վ իմանա, կհամաձայնե՞ն գալ, թե՞ ոչ. նրանք մեջտեղ չկան ու չեն էլ երևում»³³: Ըստ երևույթին, վրացիների և հոների դաշինք որպես այդպիսին չի եղել, կամ էլ հոներն անորոշ խոստումներից այն կողմ չեն անցել, ինչն էլ վրաց խորամանկ թագավորը ներկայացրել է իրեն ցանկալի լույսով: Որ Վախթանգը խորամանկել է, երևում է Ղազար Փարպեցու հետևյալ տեղեկությունից: Հայ ապստամբները դեսպան են ուղարկում Վախթանգի մոտ, «որպեսզի նա, իր խոստման համաձայն, հոն զորք տա իրենց: Սա էլ ժամավաճառ խոսքերով ձգձգում էր իր անելիքը, հետո էլ ինչ-որ մի երեք հարյուր հոն հավաքեց և ուղարկեց Հայաստան»: Մեկ ամիս չանցած՝ հոներից պահանջում է վերադառնալ³⁴: Մյուս կողմից էլ նկատենք, որ Վախթանգն իր երկրում ուներ ուժեղ պարսկամետ ընդդիմություն, ինչը Վիրքի նման փոքր երկրի համար աղետալի էր այն առումով, որ Վիրքի ռազմական ներուժը առանց այն էլ քիչ էր:

Ղազար Փարպեցու հետագա շարադրանքից, իրոք, պարզվում է, որ Վախթանգը հայերին խաբում էր սին խոստումներով, և երբ պարսկական բանակը մտնում է Վիրք, Վախթանգն օգնություն է խնդրում հայերից՝ կրկին հիշեցնելով հոներից սպասվող օգնության մասին³⁵: Հայերը շտապում են վրացիներին օգնության՝ լավ հասկանալով, որ Վախթանգը խաբում է, սակայն երդվել էին Ավետարանով ու խաչով և վրացիներին մենակ չեն թողնում: Ի

³² Նույն տեղում:

³³ Նույն տեղում, էջ 288:

³⁴ Նույն տեղում, էջ 306:

³⁵ Նույն տեղում, էջ 320:

վերջո, Վախթանգի խաբեությունների պատճառով հայոց բանակը Ճարմանայնու դաշտում պարտություն է կրում պարսիկներից³⁶:

484 թվականի գարնանը Հայաստանում՝ Բասեն գավառում, մեծ բանակով գտնվող Հազարավուխտը Պերոզից հրաման է ստանում «գնալ Վիրք, Վրաց թագավոր Վախթանգին կամ բռնել, կամ սպանել, կամ էլ վռնդել իր աշխարհից»³⁷: Հազարավուխտը Վիրքում կարողանում է իր շուրջը համախմբել ուխտանենգ նախարարներին, և մենակ մնացած Վախթանգը հեռանում է Եգերացոց աշխարհը³⁸: Սակայն Պերոզի սպանությունից հետո իրավիճակը Այսրկովկասում կտրուկ փոխվում է: Չնայած Վիրքի մասին տեղեկություններ չկան, սակայն միանգամայն հնարավոր է, որ Վիրքը նույնպես օգտվել է այն արտոնություններից, որոնք շնորհվել էին Հայաստանին և Աղվանքին:

Համաձայն հին վրացական աղբյուրների՝ Վախթանգը շարունակում է պայքարել պարսիկների դեմ և Վիրք ներխուժած պարսկական բանակի դեմ կռվելու ժամանակ ծանր վիրավորվում ու վախճանվում է³⁹: Սակայն այդ տեղեկություններն առասպելական են և չեն հաստատվում այլ աղբյուրներով: Հաստատապես կարելի է միայն ասել, որ Վիրքում պարսիկները վերահաստատում են իրենց իշխանությունը:

Նշենք նաև, որ Սասանյան Իրանի բաժանումը չորս մասի վերագրվում է Խոսրով Ա Անուշիրվանին (531-579)⁴⁰, չնայած V դարի «Աշխարհացոյց»-ում արդեն Իրանը բաժանված է չորս քուստերի: Ն. Ադոնցը կարծում է, որ այս բաժանումը գոյություն ուներ նախքան Խոսրով Ա Անուշիրվանը⁴¹: Բդեշխների ինստիտուտը, ըստ էության, նույնպես դադարում է գոյություն ունենալ Խոսրով Ա Անուշիրվանի բարեփոխումներից հետո, իսկ Գուգարաց բդեշխների իշխանությունը վերանում է V դարի վերջին⁴²: Սասանյան Իրանում տեղի ունեցող այս բոլոր վարչական փոփոխություններն այս կամ այն ձևով պահպանվել են նաև «Վախթանգ Գորգասալի պատմության» մեջ: Օրինակ,

³⁶ Նույն տեղում, էջ 320, 322:

³⁷ Նույն տեղում, էջ 354:

³⁸ Նույն տեղում:

³⁹ **Джуаншер Джуаншерияни**. Жизнь Вахтанга Горгасала, с. 93.

⁴⁰ **Nöldeke Th.**, Geschichte der Perser und Araber aus der arabischen Chronik des Tabari, Leyden, 1879, S. 155; **Christensen A.**, L'Iran sous les Sassanides, Copenhagen, 1944, p. 370.

⁴¹ **Ադոնց Ն.**, Հայաստանը Հուստինիանոսի դարաշրջանում, Երևան, 1987, էջ 243-244:

⁴² **St'u Новосельцев А.** Генезис феодализма в странах Закавказья, Москва, 1980, с. 111, 114.

նշված աղբյուրը հայտնում է, որ պարսից թագավորը Վախթանգին կնության է տալիս իր դստերը և որպես օժիտ՝ Սոմխիթին (Հայքը, այսինքն՝ Գուգարքը) ու կովկասյան բոլոր թագավորներին⁴³: Այս հաղորդումն աներկբա վկայում է վրաց մարզպանության ձևավորման մասին, ինչը Ջվանշիրը կապում է Վախթանգի ամուսնության հետ⁴⁴:

Այսպիսով, կատարված քննությունը ցույց է տալիս, որ վրացիները Սասանյաններին փորձել են դիմակայել հայերի աջակցությամբ, քանի որ վրաց նախարարները միմյանց նկատմամբ գրեթե միշտ եղել են թշնամաբար տրամադրված, իսկ վրաց եկեղեցին չուներ այն կենտրոնաձիգ դերը վրաց ժողովրդի համար, ինչ ուներ հայոց եկեղեցին: Վրաց մարզպանության կառավարումը Սասանյանների համար, կարելի է ասել, դժվարություն չի ներկայացրել, քանի որ պարսիկների կողմից նշանակված մարզպաններն իրենց ռազմական և տնտեսական ուժով գերազանցում էին վրաց թագավորներին:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

387 թվականից հետո վրացիները Սասանյաններին փորձել են դիմակայել հայերի աջակցությամբ, քանի որ վրաց նախարարները միմյանց նկատմամբ գրեթե միշտ եղել են թշնամաբար տրամադրված, իսկ վրաց եկեղեցին չուներ այն կենտրոնաձիգ դերը վրաց ժողովրդի համար, ինչ ուներ հայոց եկեղեցին: Վրաց մարզպանության կառավարումը Սասանյանների համար, կարելի է ասել, դժվարություն չի ներկայացրել, քանի որ պարսիկների կողմից նշանակված մարզպաններն իրենց ռազմական և տնտեսական ուժով գերազանցում էին վրաց թագավորներին:

Բանալի բաներ - Սասանյան, վրաց, պարսիկ, հայոց, նախարար, եկեղեցի, մարզպան:

ИБЕРИЙСКОЕ МАРЗПАНСТВО ДО НАЧАЛА 80-Х ГОДОВ V В.

ОМИД МОНТАЗЕРИ

После 387 года иберийцы попытались противостоять Сасанидам благодаря поддержке армян, поскольку грузинские нахарары почти всегда враждовали друг с другом, а грузинская церковь не играла такой консолидирующей роли для грузинского народа, какую играла армянская церковь. Управ-

⁴³ Картлис Цховреба, с. 83.

⁴⁴ **Խորհլյան Հ.**, Հայկական մարզպանության հյուսիսային սահմանի շուրջ, էջ 262:

леть иберийским марзпанством для Сасанидов не составляло особой сложности, поскольку назначенные персами марзпаны как стратегически, так и экономически превосходили грузинский царей.

Ключевые слова – Сасанидский, иберийский, персы, армянский, нахарар, церковь, марзпан.

THE GEORGIAN MARZPANATE UNTIL THE BEGINNING OF THE 80'S OF THE V CENTURY

OMID MONTAZERI

After 387, the Georgians tried to confront the Sassanian suppression with the support of the Armenians as the Georgian nakharars always were antagonistic to each other and the Georgian church in contrast to the Armenian church did not possess the power of unifying the Georgian people. It was not difficult for the Sassanians to rule over Georgia because they realized it with the help of Georgian marzpanates they had assigned who had more military and economic power than the Georgian kings.

Key words – Sassanian, Georgian, Persian, Armenian, nakharar, church, marzpan.